

A változó visai tánckultúra nyomában: témák és módszertan

Visai táncosokkal 1993-ban, a mosonmagyaróvári néptáncegyüttesünk nyári edzőtáborában kerültem kapcsolatba. Az itt szerzett élmények hatására 1994 augusztusában látogattunk el társaimmal a faluba, ahol énekes hangfelvételeket rögzítettünk magnetofonszalagra.

A következő év januárjában már videó- és hangfelvételeket készítettünk egy bálról, valamint táncéletre vonatkozó strukturált interjúkat vettünk fel. Ezt a munkát Andrásfalvy Bertalan útmutatásai alapján végeztük.⁵ 1995-ben egy buszra való visai hagyományörző táncos magyarországi utazását szerveztük meg. Öt helyszínen tartottak előadásokat, ezen kívül kétszer szerveztünk velük mesterséges táncfelvételi alkalmakat.⁶ 1997 és 2003 között a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Néprajz Tanszékének hallgatójaként többször jutottam el egy-egy hétvégére, néha hetekre, illetve a nyári szünetekben egy-egy hónapra a Mezősége. 1998–1999 telen a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem vendéghallgatójaként lehetőségem nyílt arra, hogy hét hónapot tölthessek el a faluban. Az egyetemi szemináriumi

5 1994-től német szakos egyetemistaként behallgattam Andrásfalvy Bertalan óráira a pécsi egyetemen. Első terepmunkáimat néprajzos hallgatótársaimmal végeztem. 1994 és 2003 között Békési Tímeával, Bíró Boglárkával, Géber Józseffel, Hámori Balázssal, Horváth Csongorral, Lucskai Ágnessel, Megyeri Istvánnal, Molnár Péterrel, Mondok Ágnessel, Mosonyi Katalinnal, Nyitrai Mariannal, Rác Judittal, Radák Jánossal, Somogyvári Judittal, Végh Andorral és Virág Ritával, a Pécsi Tudományegyetem egykori hallgatóival dolgoztam együtt terepen. Rajtuk kívül legtöbbször Antal Áron, Busai Norbert és Palenik József néptáncosokkal, illetve testvéremmel, Varga Zoltánnal gyűjtöttem Visában.

6 A helyiek (és nem a kutatók) kedvéért és a helyiek által megrendezett táncalkalmakat (pl. lakodalom, bál) nevezte Martin György „funkcióban való rögzítésnek”, vagy „funkciós” felvételnek (Martin 1998b: 593). Ez az elnevezés terjedt el a magyar néptáncmozgalomban, de felbukkan a táncfolklorisztikai szakirodalomban is. A „funkciós” kifejezés nem megfelelő, mivel a tánc mindig betölt valamiféle funkciót, bármilyen körülmények között is kerül előadásra, illetve rögzítésre. Ehelyett a Szőnyi Vivien által javasolt terminust (Szőnyi 2019: 43), az „organikus táncalkalom” kifejezést használom. Ennek ellentétpárjaként Martin legutolsó összefoglalásában a „mesterséges táncfelvételi alkalom” kifejezést használja (Martin 1998b: 593). A videótechnika megjelenése, illetve a társadalomtudományos kutatómódszertan fejlődése kibővítette a táncal, táncolással kapcsolatos kérdések és adatrögzítési lehetőségek sorát, így a későbbiekben a fenti kategóriákat felül kell vizsgálni, finomítani kell. Nem csak a tánc formai-strukturális jegyeit, de a táncolásnak a társadalmi kapcsolatokra, ezek dinamikájára vonatkozó képét, az esetlegesen ezekre gyakorolt hatását is befolyásolja például a rendelkezésre álló tér nagysága, minősége, a jelen lévő személyek száma, státusza stb. Nem mindegy tehát, hogy a tánc rögzítésére szűk családi körben, mondjuk egy konyhában kerül sor, vagy egy kultúrház jól bevilágított színpadán, a helyi közösség szeme láttára. A mezőségi kutatásaink során szinte minden lehetséges helyszínen, sokszor táncolásra alig alkalmas körülmények között készítettünk felvételeket. A „mesterséges táncfelvételi”, illetve az „organikus” alkalmakat a későbbiekben további kategóriákra kell majd bontanunk, segítve ezzel a rendkívül változatos körülmények között készült felvételek értelmezését.

dolgozataim döntő többségét és szakdolgozatomat is visai, illetve mezősi témákból írtam.⁷

2003 és 2006 között más jellegű munkáim miatt nem folytathattam gyűjtéseim feldolgozását, ugyanakkor a faluval kapcsolatban maradtam, évente több táncalkalmon is részt vettem, illetve az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan szerepet vállaltam tánc csoportok látogatásának, edzőtáborozásának, illetve visai táncosok magyarországi vendégszerepléseinek megszervezésében. Filmeket, megfigyeléseket és interjúkat ezen alkalmakkor is készítettem.⁸

2006 óta a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének munkatársa vagyok, azóta folyamatosan dolgozom fel kutatásaimat és publikálom eredményeimet. 2007-ben és 2008-ban két alkalommal egy-egy hetes gyűjtőtábor szerveztem Visában szegedi egyetemi hallgatóknak, melyeknek végső célja a falu néprajzi kismonográfiájának előkészítése volt.⁹ 2013 és 2017 között négy kutatószeminárium keretében vontam be egyetemistákat a mezősi kutatásaimba.¹⁰ Munkatársaimmal és hallgatóimmal a táncművelés mellett egyéb témákban (szövegfóklór, szokások, viselet-öltözködéskultúra, családtörténet, gyermekjátékok, hiedelemvilág, táplálkozáskultúra stb.) végeztünk vizsgálatokat. A táncosok és a zenészek, illetve a tánc és a zene egymásra gyakorolt hatásainak etno-koreomuzikológia vizsgálatát 2015-ben kezdtük meg a szintén hosszú ideje Mezőségeen kutató amerikai–ír etnomuzikológus Colin Quigley-vel együttműködve.¹¹ 2017 júliusában szegedi kollégáimmal egy-egy hetes résztvevő megfigyelés keretében egy visai lakodalmat és előkészületeit vizsgáltuk meg.¹²

Saját témáim a magyar táncfolklorisztika által vizsgált kérdésekkel több ponton érintkeznek. A már klasszikusnak számító történeti-tipológiai besorolásokhoz szükséges táncrögzítések megtörténtek, ugyanakkor a strukturalista jellegű tánc-elemzések és a kapcsolódó egyéniségvizsgálatok túlmutatnak jelen kötet keretein. A táncdivatok és a táncok formakincsének változásait érintő történeti jellegű vizsgálatokat ismertetem munkámban. A mozdulatkinccsel, formával összefüggő legfontosabb kérdéseim mindemellett a táncok használati módjaira, a táncstílusra, a

7 Ezek nyomtatott változata a JPTE BTK Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék kéziratgyűjteményében érhető el (Varga S. 1997, 1999a, 1999b, 1999c, 2003).

8 Gyűjtőútjaimon legtöbbször Czina Ferenc és Molnár Zsolt táncos barátaim, illetve öcsém, Varga Zoltán kísértek el.

9 A visai kutatásban érintett hallgatóim: Bedő Valér, Boros Balázs, Csempesz Péter, Gatti Beáta, Kiss Nikolett, Kiszely Nikoletta, Márton Gábor, Stein Kata, Szabó Attila. Közülük Gatti Beáta egyetemi szakdolgozatát is visai témából írta (Gatti 2009), majd PhD-hallgatóként önálló kutatásokat is végzett Visában néphit, népi vallásosság és népi írásbeliség témákban (Gatti 2011a, 2011b, 2013).

10 Ebben az időszakban Csuri Szandra, Gatti Beáta, Kovács Dóra, Kukár Manó, Kürtösi Enikő, Mocsári Norbert, Rákos Ágota, Székely Anna, Szőnyi Vivien hallgatókkal dolgoztam együtt a terepen. 2013 októberében a Choreomundus elnevezésű nemzetközi Erasmus-program keretében vittem Mezősége egy külföldi diákokból álló, húsz fős csoportot kutatási gyakorlatra.

11 Vizsgálataink eddigi eredményei egy angol és egy nagyobb lélegzetű magyar nyelvű tanulmányban is megjelentek (Quigley–Varga 2020, 2021).

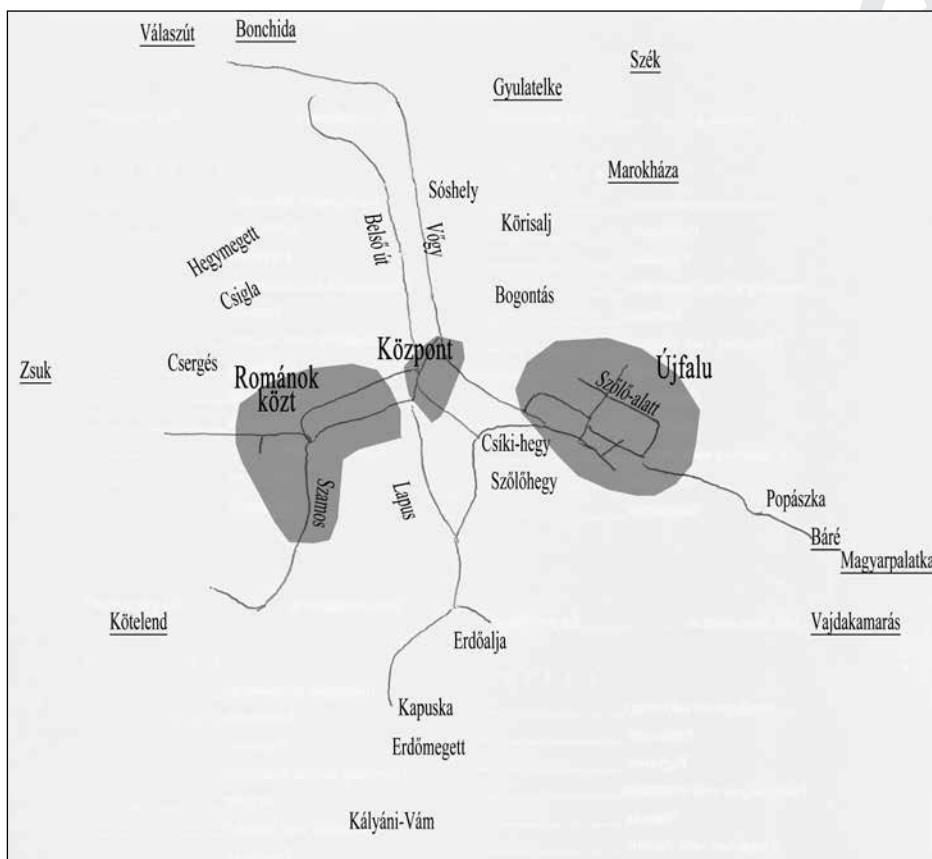
12 Apjok Vivien, Szőnyi Vivien, Takács Gergely és Törő Balázs vettek részt a kutatásban. A vizsgálat eredményei még nem jelentek meg.

táncbéli magatartásra, a táncos térhasználatra, a táncos-zenész kapcsolatra, a táncszók használatára és ezek változásaira irányultak.

Vizsgálataim leginkább a táncnak, a tánc kultúrájának a társadalomban, az emberi életben betöltött szerepére vonatkoztak. Ezzel kapcsolatban a tánc kultúra hagyományos elemeinek és rendszerének a modernitás hatására történő egyre gyorsabb átalakulására, megváltozására: a táncéletre (ezen belül a tánc tanulásra), a táncok formai, strukturális megjelenésének, illetve az egyéni táncalkotás folyamatának változásaira, valamint a táncot kísérő kulturális jelenségekre, mint például a viselet és viselkedés is igyekeztem fókuszálni az adatfelvételek során. Mindezek mellett a lokális gazdálkodási stratégiák, valamint a társadalmi és politikai változások rögzítésére is törekedtem.

Munkám során hang- és videófelvételeket készítettem tizenhárom lakodalmon, tíz bálon és hat juhmerésen, több házibuliban és diszkóban, illetve naptári és családi ünnepeken. Összesen több mint hatvan táncfelvételt szerveztem meg, többnyire a falu központjában álló *Bufetben* (kocsnában), illetve családi házaknál.

1. térkép. Visa belterülete, utcái. Készítette Kiss Géza.

Mindezek során közel száz óra analóg és digitális videofelvétel elkészítésében működtem közre, amelyeken mintegy százötven személy (a faluban élő szinte összes táncolni tudó ember) táncát rögzítettük, a legtöbbjükét mesterséges táncfelvételi és organikus alkalmakon egyaránt. Az elmúlt huszonkilenc évben több mint száz visai adatközlővel, cigányokkal, magyarokkal és románokkal készítettem a helyi tánckultúrára vonatkozó, mintegy száztizenöt órányi interjút, amelyek során közel ötszáz narratívumot (táncos történetet) vettem fel. Kollégáimmal és hallgatóimmal mintegy tízezer fényképet készítettünk, és megközelítőleg ötszáz archív fényképet digitalizáltunk. Ezen kívül környékbeli, elsősorban belső-, észak- és dél-mezőségi, valamint Kis-Szamos menti faluból származó románok, magyarok és cigányzenészek (kb. ötven személy) megkérdezésével végeztem összehasonlító vizsgálatokat. Ezek eredményeképp jelentős mennyiségű, émiikus és étikus adattal rendelkezem Visa és környékének tánckultúrájára vonatkozóan.¹³ Mindez átlépi a társadalomtudományi kutatásokban megszokott mintavétel nagyságát (Kvale 2005: 108–109). Összegezve elmondható, hogy munkánk nyomán a gyűjtött anyag mennyiségét és minőségét tekintve Visa felzárkózott a korábban népzene- és tánc szempontjából európai unikumként emlegetett Szék (Sic) mellé.¹⁴ Jelen kötet tehát egy behatárolt terület – Visa – tánckultúrájáról szól, de az alapjául szolgáló kutatás nemcsak ezt a mikrokörnyezetet vizsgálja, hanem mezo-szinten az egész Mezőségeket is. Elemzésem során pedig igyekszem a vizsgált jelenségeket makroszintű változások kontextusába helyezni. Ily módon, bár a kutatás „lehorgonyoz” (Feischmidt 2007: 223) a kulturális (és földrajzi) tér egy adott pontjához, mégsem mond le a tágabb perspektíváról.

A kutatás megkezdésekor a falu néprajzára és tánckultúrájára vonatkozóan meglehetősen kevés, leginkább csak áttételes információ állt rendelkezésemre. A szakirodalmi felkészülés során elsősorban a Mezőségekre általánosságban vonatkozó néprajzi-folklorisztikai, nyelvészeti, valamint földrajzi és történeti munkákat ismertem meg, később a terepmunkával párhuzamosan, az időközben megjelent gazdaságföldrajzi és szociológiai irodalmat is tanulmányoztam. A hosszúra nyúlt kutatás során a legtöbb szakirodalmi tételt egyre kritikusabb szemmel, az írások születésének kontextusait figyelembe véve többször is újraolvastam, az éppen vizsgált probléma szempontjából próbálgatva relevanciájukat.

A hosszú kutatás során a néprajz, a kulturális antropológia, illetve a szociológia számos módszerét kipróbálhattam. A munkám elején természetesen a legegyszerűbb módszereket alkalmaztam: kérdőíveztem, valamint interjúvázlatok segítségével strukturált, ritkábban félig strukturált interjúkat készítettem. E módszerek előnyének az bizonyult, hogy a szakirodalmi tájékozódással párhuzamosan az olvasmányokból leszűrt tudásanyagot kiegészítő etnográfiai ismeretekre, a szakirodalomhoz könnyen hozzárendelhető anyagra tehettem szert. Egyes témákkal kapcsolatosan

13 Felvételeim jelentős része megtalálható a Hagyományok Háza Folklor Adatbázisában, másik részük a BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumában, illetve a saját gyűjteményemben vár feldolgozásra.

14 A széki gyűjtések jelentőségéről lásd Martin 1981: 248.

sikerült az összegyűjtött anyagot számszerűsítve, kvantitatív módon összehasonlíttatni.¹⁵ Így tettem például a táncalkalmak évszakonkénti és különböző történeti korszakonkénti intenzitásának feltérképezésénél, illetve a táncterminusok vizsgálatánál.¹⁶

A terepmunkám során többnyire magyarul kommunikáltam, alapszintű román nyelvtudásom arra volt jó, hogy a vegyes lakosságú falvakban a magyart értő, de nehézkesen beszélő román adatközözőimmel tudjak beszélgetni. Kizárólag román lakosságú falvakba mindig tolmáccsal mentem.¹⁷ Ez a kommunikációs lehetőségeimet természetesen behatárolta. Az anyanyelvi szinten beszélőkhöz képest más kódolási és dekódolási folyamatokba kényszerültem, hiszen a megnyilatkozásoknak a helyiek által ismert inherens, számukra magától értetődő jelentéstartalmához nem értem hozzá, továbbá a tolmácsolás időigényes és körülményes jellege miatt, több minden magyarázat nélkül maradt (Davies 2002: 76–77). Ugyanakkor sokszor éppen a nyelvtudás hiánya érezte az adatközözőkkel (néha a tolmácsokkal is), hogy egy igazi kívüllállóval (értsd „tudatlannal”) állnak szemben. Emiatt sok esetben szükségét érezték, hogy olyan jelenségekhez is magyarázatot fűzzenek, amik felett anyanyelvi szintű beszélgetőtárs esetén valószínűleg elsiklottak volna.¹⁸ Előnynek bizonyult továbbá, hogy a mezősi román tájnyelvet – főleg a hét hónapos állomásozó terepmunka alatt – „akcióban” tanulhattam. Így, ha csak pillanatokra is, de beleláthattam lokális kommunikációs folyamatokba (Davies 2002: 77).¹⁹

15 Itt vettem hasznát a korábbi marketing-asszisztensi tanulmányaim (1993–1994) során elsajátított, az ún. survey vizsgálatoknál és közvélemény-kutatásoknál használt adatnyerési technikáknak (Lehota 2001: 37).

16 A kvantitatív módszereket a társadalomtudományok elsősorban egy meghatározott helyhez köthető, nagyszámú, időben kontinuos adatok elemzésekor használják (Brednich 2001: 85–86). Visában a táncok és táncalkalmak megnevezésével kapcsolatban annyira gazdag és képlékeny adattömeg áll a rendelkezésünkre, hogy Martin György Kültüllő-menti vizsgálatához hasonlóan (Martin 1982a: 195–199, Karsai–Martin 1989: 47–50) számszerűsíteni kellett az eredményeket ahhoz, hogy kiderüljön melyik terminusok lehetnek tipikusak egy-egy időszakban, és melyek azok, amiket az adatközözők csak hallomásból, esetleg olvasmányélményeikből ismertek.

17 Tolmácsként többször segítségemre voltak kolozsvári és marosvásárhelyi diákok, néptáncosok, közülük a legtöbbször Both József kísért el útjaimra. A visai lakosok közül legtöbbször közeli barátaim Chesăuan György, Fodor Árpád *Denuk*, Fodor Kiss Miklós *Pulyka*, Nagy Dániel és felesége Tünde, illetve Papp Ferenc *Karika* segítségét vettem igénybe tolmácsoláskor, vagy román szövegek fordításánál. Ezúton is köszönöm a munkájukat.

18 Román kollégákkal többször végeztem közös terepmunkát. Interjúink sokszor visszatérő motívuma volt, hogy a célzott kérdéseikre röviden felelő adatközöző hozzám fordulva további magyarázatot fűzött a válaszához. Egy marokházi (Tauseni) román adatközözővel folytatott beszélgetés során, a „jandarm” (csendőr) és a „polişt” (rendőr) szavak közti különbségeket magyarázva derült ki például, hogy a két világháború között magyar csendőrök csak akkor engedték a marokházi románoknak megszervezni a hétfégi táncot, ha ott magyar táncokat is táncolnak. A magyarázat során az adatközöző elbizonytalanodott, nem tudva, hogy a jelenlévő magyar, illetve román kutató hogyan értelmezi majd az etnikai feszültséget bemutató történetet. A román kollégával egymással szemben tanúsított egyetértésünk, és az új adat felbukkanása miatt érzett örömmünk azután megnyugtatta.

19 Ezek a kulturális megnyilvánulások a románul anyanyelvi szinten beszélő, de nem mezősi ember számára könnyen félreérthetők. Kolozsvári, marosvásárhelyi tolmácsokkal dolgozva többször előfordult, hogy egy-egy lokális fogalmat nekem kellett megmagyarázni nekik. Például a *Hai la joc!* kifejezés szó szerinti jelentése: Gyere játszani! Városi színtereken, illetve az elitkultúrában ez kifejezetten gyermekjátékokhoz kapcsolódik és főként a gyermek–gyermek, illetve felnőtt–gyermek kommunikációban fordul elő. Mezősi falvakban azonban az esetek nagy részében a férfiak ezzel a mondattal kérték fel a nőket táncolni.

Az újdonságok megtapasztalása, illetve a társadalmi kapcsolatok dinamikájának és minőségének megértése szempontjából leginkább hatékony módszernek a résztvevő megfigyelés bizonyult. Strukturált mozgásrendszerek, mint az emberi cselekvés és interakció termékei, szerkezetükön és minőségükön keresztül a társadalmi kapcsolatok megnyilvánulásai válnak érthetővé. A kutató a saját teste és a szeme segítségével, a résztvevő megfigyelés révén nagyon közel kerülhet ezekhez a megnyilvánulásokhoz. A közelkerülés révén sokat tanulhattam a visai társadalom szerkezetéről, politikáról, gazdaságról, művészetről, esztétikáról egyszóval arról a szociokulturális rendszerről, amelybe az adott mozgásrendszer beágyazódott (Kaeppler 1999: 16–17). Látogatásaim alatt egyértelműen kiderült, hogy bármennyire is igyekszem, nem tudok láthatatlanná válni, és jelenlétemmel befolyásolom az eseményeket (Feischmidt–Szuhay 2007: 243), ugyanakkor a jelenlétem elfogadásának, a személyekhez és intim eseményekhez való közelkerülésnek is volt egy időről időre változó dinamikája. Ebből a szempontból a kutatásom legtermékenyebb és legőszintébb időszaka a hét hónapos állomásozó terepmunka alatt volt. Egyedül ebben az időszakban nem éreztem azt, hogy vendég vagyok, ugyanakkor nem gondoltam arra egy pillanatig sem, hogy a közösség tagjává váltam volna. A kutatásom kezdeti időszakában távolabb voltam, a hét hónapos intenzív jelenlét után pedig újra távolabb kerültem a kutatott közösségtől, de e két fázis között minőségi különbség van. Társadalmi kapcsolatokra, problémás helyzetekre az időközben összegyűlt ismereteim, tapasztalataim birtokában a második fázisban sokkal jobban ráláttam, ez az időszak tényleg a tudás összegzésének, a korábbinál sokkal relevánsabb kérdések felvetésének az ideje volt.²⁰

A résztvevő megfigyelések és a kötetlen beszélgetések, spontán interjúk során számomra addig ismeretlen jelenségek (például a zene ütemére, oldalra történő fejbillegetés) merültek fel, ezek egyértelműen a módszer javára írandók. Ezek további boncolgatásához a fent említett módszerek kevésnek, sok esetben alkalmazhatatlannak bizonyultak, ezért strukturálatlan interjúkat²¹ kezdtem alkalmazni, a strukturált interjúk fokozatosan elmaradtak. A beszélgetések során lassan az is kiderült, hogy a nemstrukturált interjúk párbeszédes társalgási stílusa áll hozzám a legközelebb. Ezen technika használatában megerősített, hogy az ilyen jellegű beszélgetések

20 A beolvasó és távolságtartó kutatói pozíció előnyeiről, hátrányairól lásd Feischmidt 2007: 226–227.

21 A hét hónapig tartó állomásozó terepmunkám alatt kezdtem el strukturálatlan interjúkat készíteni, aminek egyszerű oka volt. 1998 szeptemberében érkeztem a faluba és egy hónap után megszüntették a Visa–Kolozsvár buszjáratot. A legközelebbi vasútállomás Zsukon (Jucu) kb. tíz kilométerre van a falutól, így kolozsvári látogatásaim nagyon megritkultak, körülbelül havonta egy alkalommal jutottam be a városba. Nagyjából két-három hét elteltével éreztem azt, hogy megváltozott az időérzetem, a lényegesen gyorsabb városi tempót szinte teljesen elfeledve, idomulva a helyiek nyugodt viselkedéséhez, amit korábban és később is sokszor idegesítő vánszorgásnak éreztem. Nem éreztem azt, hogy szorítana az idő, célirányosan kellene cselekednem. Emiatt egyre tudatosabban mentem bele hosszú társalgásokba, amik a sokszor személyes témák megbeszélésének is kedveztek. Ezek során egyre közelebb kerültem az emberekhez, egyre többször éreztem, hogy a kívülről jövő tanult kérdező és a belső informátorok között kiegyenlítődték a „hatalmi viszonyok” (Feischmidt 2007: 231–232), a legtöbb visaival sikerült bensőséges viszonyt kialakítani.

során több alkalommal tapasztaltam meg ezek „felfedező jellegét” (Lehota 2001: 38), sok olyan jelenség került így a figyelmem előterébe, amivel korábban nem találkoztam, szakirodalomból sem ismertem.

A kutatás során többször alkalmaztam a *finomhangolású vizsgálati módszerként* is emlegetett mélyinterjút,²² melynek során a kérdezettek belső motivációit, a saját tánc kultúrájukhoz való érzelmi viszonyulásukat is jobban megértettem, ami nagyban segített a gyűjtött adatok értelmezésében.

A változások megragadásához elengedhetetlen volt a hosszú terepmunka, amely során a kérdező és a kérdezettek részéről egyaránt sok empátiára volt szükség. Igyekeztem tartós kapcsolatokat kiépíteni, ugyanakkor szinte mindenki vel érintkeztem a faluban – a visszaemlékezések szubjektív tartalmainak kiszűrése miatt sok ember megkérdezése volt szükséges. Az interjúk és az ellenőrző adatfelvételek során felmerült adatokat igyekeztem különböző etnikai-, nemi- és korcsoportokhoz kötve értelmezni, így például már az adatfelvétel során rálátást nyertem egyes jelenségek időpontjainak (pl. a *kicsitánc* alkalmi) eltérésein keresztül a helyi hagyományos paraszti tánc kultúra változásaira. A hosszú kutatómunka előnyének tartom, hogy volt időm arra, hogy minden visai családdal, és jó néhány elszármazottal is megismerkedjek. Az adatközlők szinte „házhoz jöttek” (nem egy alkalommal ténylegesen), nem kellett sokat kilincselnem, hogy beszélgetőtársakat találjak. Intenzív hólabdamódszert (Babbie 2008: 206–207) az újabb és újabb adatközlők, táncos specialisták felkutatására csak a szomszédos falvakban kellett alkalmaznom.

Az énikus szempontból történő megértést segítették a táncos önéletrajzok is, melyeket kérésemre néhány adatközlő készített el, valamint az egyéni indíttatásból készült biografikus elbeszélések, életútinterjúk, oral history-k.²³ Mindezekon segítségével a kulturális folyamatokról, változásokról plasztikus, és – főleg konkrét események elmesélésén keresztül – meglehetősen pontos képet kaphattam (vö. Flick-Kardoff–Steinke 2004: 17). A mezőszegieki táncról szóló narratíváit ezek, illetve a fentebb már említett táncos történetek segítségével ismertem meg.²⁴

A legtöbb táncfilmet, mesterséges táncfelvételi alkalmakon készítettem (*lásd Képmelléklet: 1.*).

Már az 1990-es évek közepétől olyan videokamerákat használhattunk, amelyekkel gyengén megvilágított szobában, konyhában is tudtunk filmezni. Ez különösen a 2000-es évekig volt hasznos, mert a legidősebb korosztály nem szívesen táncolt a falu nyilvánossága előtt, a korosztályok viselkedését szabályozó tradíciók szerint ugyanis a 60-70 év körüli időseknek a lakodalmon kívül nem illett már táncolni.

22 Kristin Esterberg hasonlata szerint a mélyinterjúzás hasonlít egy táncra, amelyikben az egyik fél ráhangolódik a másik „mozgására”. Mivel azonban az interjú menete nem strukturált, néha improvizációra kényszerülnek a „táncosok” (Esterberg 2002: 54).

23 Visában Fodor (Szőlősi) Anna (1926), Kiss (Kiss) Erzsébet *Birdok* (1926) és Kiss (Gáspár) Ágnes *Gáspár Pista Ágnes* (1923) írt biografikus jellegű füzeteket. Lásd még Papp János *Ördög* (1930) önéletrajzi „képregényét” (Papp 2010).

24 Természetesen tudatában vagyok annak, hogy a narratívumok segítségével az objektív valóság csak korlátozottan ismerhető meg, hiszen a visszaemlékező a korábbi élményeit a jelen perspektívájához igazítja, színez és szelektál (Kovács É. 2007: 271–272).

A 2000-es évektől, valószínűleg a megerősödő érdeklődés, a mezőségi táncokról a médiában sugárzott pozitív kép hatására ez a tartózkodó magatartás sokat enyhült.²⁵ Nagyobb termekben, esetleg szabad ég alatt történő filmezésekkel igyekeztünk több (optimális esetben legalább három) kamerát használni, így sok esetben akkor is sikerült formai, illetve koreomuzikális elemzésre alkalmas felvételeket készítenünk, amikor a táncos(ok), esetleg zenész(ek) egy-egy kameraállásból nézve valami, vagy valaki miatt takarásba került(ek) (Martin 1998b: 593).

A táncok formai-strukturális jegyeit egyértelműen befolyásoló testtechnikák, és proxemikai szabályok megismerésére a résztvevő megfigyelés mellett a filmfelvételeket adatközlőkkel együtt közösen elemző, visszahívott (feedback) interjúkat (Székely A. 2019) készítettem, ahol egy-egy informátorral, ritkábban fókuszcsoporthal (Babbie 2008: 339–342) dolgoztam (*lásd Képmelléklet: 2.*). Ezen alkalmakon nagyon fontos, a vizsgált táncfolyamatokkal kapcsolatban társadalmi jelenségekre utaló émikus adatokhoz jutottam, amelyek egyben a táncfolyamat bizonyos formai-strukturális kérdéseire is választ adtak.²⁶

A visai (mezőségi) táncművelésről alkotott képem így folyamatosan bővült, az eleinte elképzelt kép állandóan változott, a munkám során használt tudományos kategóriák, fogalmak pedig megteltek élettel.

A terepmunkám legutolsó fázisában, a 2000-es évek során leginkább félig strukturált interjúkat készítettem, a korábbi adatgyűjtéseim kiértékelésekor felmerülő kérdésekre keresve a választ. Ugyanebben az időszakban egyre többször alkalmaztam ellenőrző interjúkat, amelyek során a korábbihoz hasonló témákat, kérdéseket beszéltem át újra az adatközlőimmel, de az is többször előfordult, hogy hallgatóim végezték ezeket az ellenőrző gyűjtéseket. Az így kapott információk a kutatói ön-reflexivitást segítették, illetve kiegészítésül, pontosításul szolgáltak egy-egy résztema jobb megismeréséhez. Kényesebb témák (etnikai viszonyok alakulásának dinamikája, táncos nemi szerepek) kikérdezésében külföldi, illetve női kollégáim, hallgatóim segítségével kerülhettem közelebb a sokszor szégyellt, néha elhallgatott jelenségek megértéséhez.²⁷ Többször előfordult, hogy tolmácként segítő visaiak magánszorgalomból „gyűjtöttek” adatokat a számomra. Ezek eredményeképpen sok, változó minőségű adathoz jutottam hozzá, melyek nagyban hozzájárultak például a táncos kommunikáció során megjelenő nemi, etnikai és társadalmi státusz-szerepek aprólékosabb elemzéséhez, ugyanakkor ráirányították a figyelmemet

25 Az időskorra jellemző szokások, például fekete, illetve sötét színű viselet hordása, sokáig érvényben voltak. Az utóbbi húsz évben ez sokat változott, ma csak a legidősebb asszonyok, illetve a gyászolók járnak feketében a faluban.

26 A táncos térhasználattal kapcsolatban állapítottam meg például, hogy nem csak a társadalmi viszonyokat szimbolizálja, hanem hatással van a táncok formai-strukturális jellegzetességeire és a táncalkotás folyamataira is (Varga S. 2015c, 2017b).

27 Például a táncban megjelenő, illetve a táncalkotást formai–strukturális értelemben is formáló női szerepekről néhány esetben női hallgatóim, kollégáim is készítettek interjúkat női adatközlőkkel, fontos adatokkal járulva hozzá a visai táncművelésével kapcsolatos ismereteinkhez. Ahogy Feischmidt Margit is mondja: „...vannak olyan témák, melyekhez női kutatók jobban hozzáférnek, mert a vizsgált társadalmakban többnyire vagy kizárólag női tudásnak, dimenzióknak minősülnek” (Feischmidt 2007: 228).

a gyűjtési helyzetek szituatív voltára (Feischmidt 2007: 226). Véleményeltérések, értelmezési nehézségek esetén igyekeztem újabb interjúalanyokat bevonni. Hosszú idő alatt kialakult az adatközlők egy olyan köre, akiknek az emlékezete a legmegbízhatóbbnak bizonyult, akik igazán jól ismertek engem, céljaimmal, szándékaimmal tisztában voltak, és akiket a nap bármelyik szakában felkereshettem, jobb esetben felkereshetek egy-egy rövid ellenőrző, pontosító kérdés, interjú érdekében, a 2000-es évektől kezdve, akár telefonon is.

Az internet adta kutatási lehetőségek segítségével a 2010-es évektől kezdve több, a mezősi tradicionális világban gyökerező jelenség vándorlását, átalakulását vizsgálhattam globális és lokális szinteken. Így például egy közép-erdélyi lassú legényes tánccal, a *tirnávával* kapcsolatban sikerült kimutatni, hogy a tánchoz a magyar és a román internetes felületeken más és más, egymással ellentétes etnikai tulajdonképzetek társulnak és hogy ennek kialakulásában a magyar és román táncfolklorisztikai kutatások hibás adatrögzítései is szerepet játszottak (Varga S. 2020a).

A vizsgálat érvényességét a következő módon igyekeztem biztosítani: különböző forrásokból nyertem adatokat, ezeket egymással összehasonlítva, ellenőrizve többszörösen szűrtem.²⁸ A beszélgetések során szinte mindig jegyzeteltem, az újonnan felmerülő adatok, kérdések mellett az interjúk során megfigyelt nem szóbeli információkat, az interjú környezetére vonatkozó észrevételeimet is igyekeztem leírni. Sok esetben ezek segítségével is tudtam pontosítani, árnyalni a hangfelvételen rögzített adatokat. A helyi és az elszármazott értelmiségiek (papok, tanítók, helytörténész stb.), önzetlenül, rengeteg adattal és jó tanáccsal szolgáltak az évek során, több esetben az ő segítségükkel ellenőriztem gyűjtött adataim egy részének érvényességét.²⁹ Mindezek mellett terepnapló jegyzeteket készítettem, amelyek a kutatói pozícióm jobb átlátásában segítettek.

A folyamatosan bennem lévő kíváncsiság, a társadalmi kérdések iránti érdeklődésem miatt igyekeztem többfajta szemlélet együttes alkalmazásával a vizsgálatot az „objektivitás” irányába terelni. Egyetértek Keszeg Vilmos azon véleményével, miszerint: „A gyűjtő feladata (és lehetősége) nem más, mint egy személy (adatközlő) adott helyzetben való viselkedésének értelmezése, szemantikai elemzése” (Keszeg 1999: 19). Természetesen tisztában vagyok vele, hogy a terepmunka rengeteg interszubsjektív elemet tartalmaz és hogy jómagam, mint kutató részese voltam az általam vizsgált kulturális folyamatok alakulásának. Ezért többször is szükséges volt kutatói személyemet meghatározni, pozicionálni, esetlegesen a terepre gyakorolt hatásemat értelmezni.

A visaiakkal kezdettől fogva igyekeztem tudatosítani jöveteleim célját, kutatásaim irányát. Beszélgetőtársaim egy részét, barátaimat többször vendégül láthat-

28 Egyes kutatók szerint a kvalitatív vizsgálatokkal kapcsolatban nem szerencsés objektivitásról beszélni, mivel a kérdező és a kérdezett között állandó interakció áll fent, inkább az érvényesség és a megbízhatóság fogalmakat kell használni (Babbie 2008: 344–346).

29 Köszönettel tartozom Bányai Csaba és Lukács György lelkészeknek, Kiss Géza helytörténésznek, illetve Kádár János, Gáspár Béla, Gáspár Mária és Virág Magdolna egykori visai tanároknak.

tam Magyarországon, a generációból (és az idősebb korosztályokból is) többükkel szoros barátságba kerültem, rendszeresen találkoзва velük családi ünnepeken Magyarországon és Erdélyben.

A kutatás szempontjából az egyik legfontosabb kulcsadatközlőmet Fodor *Selyem* Jánost Magyarországon, egy 1995-ös táncos fellépéssorozat során ismertem meg. Volt téesz brigádostként, kiváló táncosként és egykori *kezesként*, az általam vizsgált témák kulturális és társadalmi aspektusaira is jó rálátása volt, gyorsan megértette jöveteleim célját. Jól átgondolt, megtervezett és tudatosan empatikus szerepvállalása miatt a falu gazdasági és politikai rendszerében a rendszerváltás után is megőrizte vezető szerepét, igaz már csak informális módon (Feischmidt 2007: 228). A vele való jó viszony sok kaput megnyitott a számomra a faluban, több esetben Visán átnyúló társadalmi kapcsolatrendszerét is rendelkezésemre bocsátotta. Néhány kapuhoz azonban csak akkor sikerült kulcsot találni, amikor a fiatal egyetemista státuszából kinőve, felnőtt, tapasztalt kutatóként tudtam megjelenni a terepen. Ugyanakkor Fodor *Selyem* Jánosnak a személyiségemhez közel álló, mindenben rendet kereső (vagy éppen azt hiányoló) látásmódja jó ideig befolyásolta az értelmezésemet.

1. kép. Fodor János *Selyem* és felesége Fodor (Fodor) Erzsébet az első visai táncfilmzés alkalmával. Készítette Pesovár Ferenc, 1964 áprilisában. Fodor János *Selyem* birtokában.

Özvegy Kiss Ágnes *Gáspár Pista Ágnes* és özvegy Nagy Amália az 1990-es években már tapasztalt adatközlőnek számítottak, hiszen Kallós Zoltán és a Visában is oktató néprajzos végzettségű tanárnő, Virág Magdolna évtizedek óta visszajárt hozzájuk.³⁰ Emiatt a visaiak engem is hozzájuk irányítottak elsőként. Ágnes néni és Ámáli néni nem csak a kérdésekre, a kérdezőre is nagyon oda tudtak figyelni, de még így is eltartott egy ideig, míg „mögé tudtunk kerülni” a rutinos adatközlőkre jellemző bejáratott válaszoknak.

Ugyanígy tapasztalt adatközlőnek számított a beszédes Fodor Anna, aki óriási mennyiségű információt tudott elmondani egy-egy interjú alatt úgy, hogy közben folyamatosan és irányíthatatlanul váltogatott három-négy téma között.³¹ Mélységesen együttérző volt Kiss Erzsébet *Micsurin* és Lovász Anna *Kuli Annus*, velük is sok mély, őszinte beszélgetést rögzítettem. *Annus* nénival folytatott beszélgetéseim dinamikája sokat változott az idők során, amiben nagy szerepet játszott férje és két gyermeke, majd az egyik unokája elvesztése. Úgy érzem, hogy a tragédiák feloldották korábbi fegyelmét, az utóbbi néhány évben sok olyan témát tudtam átbeszélni vele, amit korábbi beszélgetéseink során igyekeztem tapintatosan kerülni.

Temperamentumukból kifolyólag szokimondóan őszinte volt számos más beszélgetőtársam, így Papp József *Malvin* és felesége Fodor Margit *Mercuk* valamint a Lovász család tagjai: *Kuli Sári* néni, *Kuli Zsuzsi* néni, *Kuli Mari* néni és a halálukkal pótolhatatlan úrt hagyott két igazi családapa, *Kuli Gyuri* bácsi és *Kuli Feri* is. A mindkét oldalról vegyes családból származó Chesăuan szülők, Indrei és Zsuzsanna valamint gyermekeik, *Gyuri* és *Zsuzsi* sajátos, szituációfüggő magyar és/vagy román identitása sokáig rejtvény volt számomra jó néhány évig nem tudtam azonosulni. Csak miután megértettem a helyzetüket, tudtam olyan kutatói pozíciókat elfoglalni, ahonnan a magyar–román–cigány együttélés addig számomra rejtett aspektusaira is ráláttam. Ebben sokat segített a mindenkit el- és befogadó határtalan vendégszeretetük. Hasonlóan segítségemre voltak azok a magyarul jól beszélő visai román adatközlők, akik a magyar oktatás és média hatásaitól mentesen nevelkedtek, sok történeti eseményt, társadalmi és folklórjelenséget a helyi többségi (magyar) társadalomtól eltérő módon értelmeztek. Itt a Kolozsváron élő, kiváló táncos és jókedélyű Bonțidean testvéreket, Ioan *Nukuj-t* és Vasile *Tyia-t*, a súlyos betegsége alatt is életvidám Băraian Eugenia-t, *Zséni* nénit kell említeni. Kiváló adatközlőim volt a Mezőgyéresen (Ghirișu Român), román közegben felnőtt és a második világháború alatt Visára költözött Timándi Samu *Gyéresi*, a visai Kiss Anna *Császár Ankuca* és Țița Susana *Tuluk Ana*, egykoron mind jó táncosok. Közös volt bennük, hogy marginalizált helyzetben voltak a faluban, a *falu szájával* nem törődve sok tabunak számító adatot, történetet osztottak meg velem. Amikor ezekre

30 Virág Magdolna egyik tanulmányában azt vizsgálta, hogy az elitkultúra milyen szerepet játszott Ágnes néni életpályájában (Virág M. 2010).

31 Az Anna nénival folytatott beszélgetések fonalát általában az interjúk első harmadánál elvesztettem így csak a beszélgetések lejegyzése után derült ki – miután a leírt szövegrészleteket logikus rendbe szerkesztettem – hogy az összes általa elkezdett témát maradéktalanul kifejtette és közben az én kérdéseimre is válaszolt.

fény derült, hosszabb-rövidebb időszakokra elveszítettem néhány, a falu normáihoz jobban igazodó adatközlő bizalmát. A fent említett Samu bácsi, *Ankuca* néni, *Zséni* néni és *Tuluk Ana* néni rendkívül archaikus világgéppel rendelkezett. A velük való beszélgetések során a tánc és a zene gyakorlatilag csak kísérőtémái voltak az alakváltó boszorkányokkal, lidércekkel és egyéb hiedelemlényekkel folytatott küzdelmek elbeszéléseinek. Többeket ez is zavart, hiszen a visaiak egy része az 1990-es években már divatjamúlt, vagy titkolni való dolgoknak tartotta a *babonaságokat* (Gatti 2011a: 80). Pop Nicolae *Monuj* és felesége, a marokházi születésű Tuluc Dochița érdekes párt alkottak. Nicolae bácsi felvilágosult emberként mindig a modernitás érdekelte, legalább annyit kérdezett tőlem, mint én tőle. Dochița néni (Nicolae bácsi távollétében) viszont rengeteget mesélt a mezőségi hagyományos világról, sok román nyelvű *rikoltozást* és népdalt tudott. Nicolae bácsi a második világháború előtt, alatt és közvetlenül utána keményen exponálta magát a magyarokkal szemben. Emiatt is nagyra értékelendő, hogy elfogadva meghívásunkat 1995-ben több visai táncossal együtt elutazott egy hétre Magyarországra. Ezután mindig nyitva állt a háza előttem, kényes, etnikai vonatkozású politikai témákat is bátran felvettem, nem kerülte ki a kérdéseket, többször vitázott is velem.

2. kép. Egy háznál készült táncfilm román szereplői. Balról jobbra: Bărăiań (Moldovan) Eugenia *Zséni* néni, Pop Nicolae *Monuj* és felesége Pop (Tuluk) Dochița. Készítette Békési Tímea, 1998. február 26-án.

A felsorolt adatközlők közül kiemelkedik a fotografikus emlékezettel rendelkező Fodor Árpád *Denuk*, aki szinte mindenre emlékszik, ami az 1950-es évektől kezdve történt a faluban. Emlékeinek nagy része rendkívüli részletességgel rögzült memóriájában.³² A jelzett időszakra vonatkozóan Árpi segítségével szinte minden kérdéses életrajzi, történeti adatot leellenőrizhettem, a jelen könyv írása alatt is folyamatos telefonos kapcsolatban voltam vele. Kortársaim közül Papp Ferenc *Karika* kiterjedt rokonságának kapcsolatrendszere révén ugyancsak sok hasznos interjút tudtam készíteni Visában és a környező településeken. Feri a 2000-es évek elején átköltözött Magyarországra, egy kis ideig nálam lakott, de elköltözése után sem szakadt meg baráti kapcsolatunk. Beszélgetéseink során tapasztalom, hogy több mint húsz éves távlatból a falusi kultúra sok, időközben megváltozott jelenségét másként, esetenként kritikusabban értékeli, mint az otthon maradtak.³³ Nagy Dániel *Dani* barátom fiatalon költözött el Visáról, de kolozsvári lakosként nem szakadt meg a kapcsolata a faluval. Rendkívül kiterjedt baráti, ismeretségi köre felölel cigányokat, magyarokat és románokat egyaránt. Tőle nagyfokú toleranciát tanultam, ami sokat segített a különböző interakcióim során, illetve a helyi ismeretségeim bővítésében.

A terepkutatás és a feldolgozás során sem tagadtam érzelmi és esztétikai elfogultságomat a visaiak és tradicionális táncaik iránt, soha nem akartam az objektív látzatát egyfajta „értékmentes” kutatói attitűddel fenntartani.³⁴ Az „értékmentesség” már csak azért is félrevezető lenne, mert a visaiak többsége – hozzám hasonlóan, bár nem mindig ugyanabból az okból – nagy értéket tulajdonít a táncaiknak, tánc tudásuknak. A visai tánc kultúrájának saját fogalmai mentén való megértése csakis a helyi értékrendszer megismerésén keresztül vált lehetővé, ez pedig egyedül akkor működött, amikor együtt táncolva, vagy a táncról beszélgetve, „egymásra találtunk az adatközlőkkel”. A kultúrájuk iránt tanúsított nagyfokú érdeklődés, az esztétika felismerése, a „szépség dicsérete” volt sok esetben a kulcs, ami megnyitotta és az alábbi nyilatkozatokhoz hasonlókra bírta ezeket az embereket:

32 Emlékezett arra például, hogy kik voltak azok, akik a táncfelvételeken, mint nézők vettek részt, sőt arra is, hogy melyik *bámulón* milyen ruha volt. Emlékeinek helyességét a filmfelvételek utólagos elemzése igazolta.

33 Másrésztől hasonlít a helyzete a Karsai Zsigmondéhoz, aki a második világháború ideje alatt szökött át Romániából Magyarországra. A lórincrevi származású Karsai tánc tudását Martin György rögzítette és elemezte a *Lórincreve táncélete és táncai* című kötetben (Karsai–Martin 1989), ami az első magyar nyelvű táncos egyéniség monográfia. Karsaival kapcsolatban fogalmazta meg nagyon szépen Martin, hogy „Idegen környezetből mindig hazajáró emlékezete teljes épségben őrizte meg a múlt képét” (Karsai–Martin 1989: 7).

34 Itt Mohay Tamásnak Fél Edit és Hofer Tamás átányi kutatásáról tett kijelentését érzem mérvadósnak: „Ez a felfogás úgy kíván »megértő« lenni, hogy nem tetszeleg az »értékmentesség« pózában (ami sokszor csak mélyebbre rejti ki nem mondott érték választásait)” (Mohay 1998: 309).

Azok vótak a jó táncok, amiko' húzta a zenész legalább egy félórát, de ugyanazt a ritmust! S ha vot hely is, asztán ott ki tudtad táncóni magad! Úgy beleéli az ember magát, hogy azt gondolod, hogy repüsz. Mintha más területen lennél, nem ott. Ez vót a jó. Addig nem vagy megelégedve, ha nem táncolod ki magad istenigazából. Na, most ez jó volt, ez jól esett, és szép is volt. Akkor meg vagy elégedve. Na, most kitáncotam magam! Persze kell, hogy a leány is tudjon táncóni! Aztán akkor repülsz! Nem vagy a földön! Fenn vagy!³⁵

35 Elmondta Fodor János *Selyem* (1932). Gyűjtötte Varga Sándor, 2013. július 23-án, Visában.